

Ukraine. Attention is drawn to the fact that the implementation of european standards into national legislation is a critical process that has its own properties and criteria. This process should take place in certain areas of public life gradually weighted, taking into account the causal public reaction. It is in this extremely important role played by the hermeneutic approach to the legal norms of international law. A qualitative interpretation of the legal norms of international law — the main factor of success and effectiveness of european standards in Ukraine.

Key words: hermeneutics, european standards, law, interpretation of the law, understanding.

УДК 340.1; 340.122; 321.01

*Ірина Володимирівна Музика,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРИНЦИП НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ЯК ЦІННІСНО-ПРАВОВА ЗАСАДА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Посилений інтерес сучасних українських правознавців до механізмів інтеграційних процесів у світі та Європейському Союзі (далі — ЄС) зумовлений революційними трансформаціями українського суспільств, коли найбільш гостро виявлялися політичні протистояння груп інтересів як на міждержавному, так і на внутрішньодержавному рівні, і робляться спроби з боку політиків і деяких науковців піддати критиці, обмежити або нівелювати право народу як джерела і носія верховної влади вирішувати свою долю. Також актуальною є проблема обмежень державного суверенітету, зумовлена високим рівнем взаємозалежності держав у сучасній системі міжнародних відносин.

Проблема відносин суверенних держав у межах ЄС вирішується шляхом «об'єднання суверенітетів», тобто об'єднання своїх прав при прийнятті важливих рішень або делегування права прийняття рішення одному з органів ЄС, який ухвалює рішення більшістю голосів. При чому позиція окремої країни-члена може бути не врахована. Проте прийняття рішень у найбільш ідеологічно чутливих сферах (наприклад, у сфері зовнішньої та безпекової політики) передбачає право вето для урядів країн — членів ЄС. Кожна з країн — членів ЄС має можливості відстоювати власний суверенітет. Показовим є приклад Польщі, яка напередодні підписання Лісабонської угоди. Європейська зовнішня та безпекова політика, включно з її оборонною складовою, також демонструє можливості дотримання принципів державного суверенітету окремими країнами-членами. Так, Лісабонська угода містить так звану «клаузулу оборонної солідарності», тобто гарантує захист усім країнам-членам у випадку воєнної загрози, стихійного лиха, техногенної катастрофи тощо. Декілька країн — членів ЄС, що мають нейтральний статус, також підпадають під дію цього положення, не відмовляючись від свого нейтралітету [11].

Україна, яка не членом ЄС і перебуває у стані війни з Російською Федерацією (далі — РФ), залишається поза межами дії механізмів ЄС, що дозволяють ефективно відстоювати власний суверенітет. Тому сьогодні важлива ефективна реалізація принципу народного суверенітету, яка неможлива без докладного теоретичного дослідження обсягу і змісту цього поняття та його адекватного закріплення у нормах конституційного права. Разом із тим досі не здійснено комплекс-

ного аналізу обсягу і змісту поняття «народний суверенітет». Теорія і практика сучасного конституціоналізму, на нашу думку, вимагають якомога швидшого теоретичного осмислення цієї проблеми, що допоможе у майбутньому захистити пріоритетні інтереси українського народу та уникнути юридичних колізій у процесі удосконалення правового механізму взаємодії правових систем ЄС й інших країн та України.

Проблемі обсягу і змісту поняття «народний суверенітет» присвячено чимало праць філософів, політологів та юристів, зокрема, найбільш відомими є класичні праці Ж. Бодена, Ф. Гізо, Г. Гроція, С. Дністрянського, А. Есмена, Г. Еллінека, І. Канта, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спінози, М. Падуанського, Й. Фіхте, А. Токвіля, Ф. Тарановського та ін.

Особливу цікавість, зважаючи на мету нашого дослідження, викликають праці М. Оріу [5], М. Палієнка; [6; 7] та сучасної дослідниці І. Куян [3], в яких здійснено детальний аналіз розвитку вчення про суверенітет, зокрема концепції народного суверенітету.

Слід зазначати, що у переважній більшості сучасних чинних конституцій народний суверенітет розглядається як універсальна морально-етична та правова цінність.

Зокрема, ст. 5 чинної Конституції України проголошує: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». У статті 3 Конституції Республіки Франція зазначено: «Національний суверенітет належить народу, який здійснює його через своїх представників і шляхом референдуму. Ніяка частина народу і ніяка окрема особа не можуть присвоїти собі його здійснення». Стаття 3 Конституції РФ проголошує, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади у РФ є народ, який здійснює свою владу безпосередньо, а також через органи державної влади і місцевого самоврядування. Вищим безпосереднім виразом влади народу є референдуми і вільні вибори. Ніхто не може привласнити владу в РФ, захоплення влади або привласнення владних повноважень переслідується федеральним законом. У статті 4 Конституції Республіки Польща зазначено: «Верховна влада в Республіці Польща належить народу. Народ здійснює владу через своїх представників або безпосередньо». Стаття 2 Конституції Республіки Вірменія проголошує: «Влада в Республіці Вірменія належить народу. Свою владу народ здійснює за допомогою вільних виборів, референдумів, а також через передбачені Конституцією державні органи, органи місцевого самоврядування та посадових осіб. Узурпація влади якоюсь організацією або особистістю є злочином». У статті 1 Конституції Сполучених Штатів Бразилії зазначено: «Вся влада виходить від народу і здійснюється від його імені». У статтях 3, 4 Конституції Республіки Бенін проголошено: «Національний суверенітет належить народу. Жодна частина народу, жодна спільнота, ніяка корпорація, ніяка партія чи політична асоціація, ніяка профспілкова організація, жодна людина не можуть привласнити собі його здійснення. Суверенітет здійснюється згідно з цією Конституцією, яка є Вищим законом Держави. Будь-який закон, будь-який документ і адміністративний акт, що суперечить її положенням, вважаються недійсними і неіснуючими. Тому кожен громадянин має право оскаржити в Конституційному суді закони, документи й акти, які вважаються неконституційними. Народ здійснює суверенітет через своїх обраних представників і на референдумах».

У преамбулі Конституції Японії зазначено: «Ми, японський народ, діючи за посередництвом наших належним чином обраних представників в Парламенті і сповнені рішучості забезпечити для себе і для своїх нащадків плоди мирного співробітництва з усіма націями і благословення свободи для всієї нашої країни, сповнені рішучості не допустити жажів нової війни в результаті дій урядів, проголошуємо, що народ наділений суверенною владою, і встановлюємо цю Конституцію». У преамбулах конституцій Сполучених Штатів Америки та Федеративної Республіки Німеччина зазначено, що народ цих країн визначає й встановлює засади і принципи конституційного ладу.

Слід звернути увагу, що у текстах конституцій переважно відсутнє визначення (дефініція) поняття «народний суверенітет». Це зумовлено декількома причинами: 1) не сформовано чіткого змісту і сутності парадигми «народного суверенітету», дослідження якої вимагає поєднання зусиль фахівців із соціальної філософії, філософії права, теорії держави і права, історії держави і права, політології, етнодержавознавства, економіки; 2) не сформульовано чіткої концепції обсягу і змісту цього поняття; 3) робляться спроби вивести поняття «народний суверенітет» з ідеї сувере-

нітету, абстрактного поняття суверенітету як верховенства влади, не пов'язаної з її конкретними носіями.

Разом із тим, як впливає із наведених положень конституційних актів, поняття суверенітету є вираженням повновладдя саме народу-суверена, а не якихось інших суб'єктів або держави, яка розглядається лише як організація або механізм захисту та реалізації інтересів народу.

Обсяг поняття «народний суверенітет» у сучасній науковій літературі визначається насамперед змістом понять «народ» і «нація».

Докладно зміст поняття «народ» був досліджений у дисертації В. Людвіка, який наголошував, що теорія права досі не виробила єдиного підходу до визначення змісту поняття «народ», свідченням є різні інтерпретації цього поняття [4, с. 10, 13]. Зокрема, давні греки розрізняли поняття *demos* — сукупність громадян, пов'язаних між собою етногенезом, мовою і традиційною культурою, і *laos* — все населення країни (іноземці, негромадяни тощо).

На думку І. Куяна, зв'язок понять «народ» і «громадянин» не є випадковим, оскільки народ — це не просто сукупність громадян, які проживають на одній території. Це сукупність, утворена внаслідок різноманіття політичних, економічних, культурних, соціальних зв'язків між індивідами, зумовлених прагненням задоволення їх спільних та індивідуальних інтересів у соціальній, економічній, політичній, культурній тощо сферах за допомогою права. Відповідно, індивіди у цій системі зв'язків виступають у ролі суб'єктів права й учасників різноманітних правовідносин. Отже, народ — це організована в державу спільність громадян і взаємозв'язків між ними, що ґрунтується на необхідності задоволення їх спільних та індивідуальних потреб і виконує різні ролі: як елемент держави — політична спільність; як носій публічної влади — юридична спільність — суб'єкт права [3, с. 175].

Тобто основними характеристиками спільноти, що охоплюється поняттям «народ», є політична спільність і верховна публічна влада, які існують де-факто, а також правосуб'єктність, яка може визнаватися чи не визнаватися де-юре.

Термін «нація» як полісемантичне поняття нині має два основні значення: 1) політична спільнота громадян поліетнічної держави, що має сформовану усталеною самосвідомістю ідентичність політично суб'єктивованих громадян незалежно від їх етнічного походження, що здійснюють колективні інтереси через механізм власної політичної організації — держави (політична нація); 2) політична спільнота громадян, яка утворилася шляхом етногенезу на певній території, має єдину мову, самосвідомість, відчуття й ознаки національної ідентичності і відмінності від інших націй та народів, власну національну державу (в якій є титульною нацією, що становить переважну більшість населення) або прагне до її створення.

Зважаючи на положення основних концепцій нації (західноєвропейської та східноєвропейської), сутнісними ознаками сучасної нації є наявність незалежної суверенної держави, державної мови, розвиненої економіки, обороноздатності, системи цінностей та спільної мети розвитку суспільства.

Втім, ці ознаки притаманні й народу на певній стадії його розвитку. Поява нації є продовженням процесу етногенезу, тому штучний дуалізм понять «народ» і «нація» вочевидь є наслідком хибних методологічних підходів до вивчення цього процесу (термін «національність» у цьому випадку вказує на біологічну чи ментально-духовну належність індивіда до певного етносу). Подолання цієї методологічної кризи зумовлює, зокрема, необхідність використання сучасних надбань синергетики і тоталогії для вивчення сучасного явища етногенезу, його форм і стадій, а також проблеми взаємозв'язку процесів етногенезу та державотворення.

Процес етногенезу, який активізувався у Західній Європі у період розвитку капіталістичних відносин, у другій половині ХХ ст., після розпаду колоніальної системи та СРСР, набув поширення і триває як загальносвітове явище. Результатом цього процесу є трансформація і поєднання окремих етнічних спільнот у політичні спільноти — народи, які утворили чи прагнуть утворити власні суверенні і незалежні держави з метою забезпечення оптимальних умов виживання та прогресивного розвитку суспільства.

З огляду на сказане, очевидно, що поняття «народ» є ширшим за обсягом від поняття «нація», а поняття «національний суверенітет» попри значну поширеність, дублює поняття «народний суверенітет». Тому варто говорити не про форми суверенітету, а про обсяг загального поняття «на-

родний суверенітет», оскільки у сучасних суспільствах саме це поняття є системоутворюючим для опису відносин владарювання і підпорядкування.

Різними проявами народного суверенітету, зокрема, на думку Ю. Римаренка, є національний [2, с. 606] і державний [9, с. 990–991] суверенітети. На наше переконання, складовими поняття «народний суверенітет» є: державний, економічний [1], політичний і правовий суверенітети.

Якщо «державний суверенітет» [3, с. 170; 10] є сьогодні переважно усталеним поняттям, то поняття «економічний суверенітет» і «політичний суверенітет» ще мало досліджені правознавцями. Зміст поняття «економічний суверенітет» у науковій літературі охоплює, окрім права народу безпосередньо або через уповноважених ним органи на самостійне регулювання економіки й зовнішньоекономічної діяльності та права власності на все національне багатство (насамперед природні ресурси, землю тощо), також право вільно вибирати форми власності, регулювати і контролювати розвиток усієї системи продуктивних сил (засобів і предметів праці, робочої сили, науки, форм і методів організації виробництва, використовуваних людьми сил природи, а також інформації), регулювати відносини економічної власності між суб'єктами права з приводу привласнення усіх елементів системи продуктивних сил в усіх сферах суспільного відтворення в інтересах усього суспільства.

Політичний суверенітет, який М. Оріу визначав як виборчу владу, є виключним правом народу шляхом виборів безпосередньо або через своїх представників формувати органи державної влади й самоврядування, здійснювати контроль за діяльністю цих органів і окремих посадових осіб та брати участь у формуванні напрямів зовнішньої та внутрішньої політики власної держави.

«Правовий суверенітет», на нашу думку, опосередковано закріплений у нормах багатьох конституційних актів як право народу (нації) безпосередньо встановлювати норми права та визначати правові засади життя суспільства і діяльності держави. Зокрема, норми статей 69, 72 і 74 Конституції України надають право українському народу встановлювати будь-які норми права шляхом референдуму, окрім питань податків, бюджету та амністії. Тобто народ як джерело влади і носій верховної влади має право здійснювати правотворчість безпосередньо, не делегуючи це право органам державної влади. На жаль, ефективних механізмів реалізації цієї складової народного суверенітету у вітчизняному конституційному праві поки що не опрацьовано.

З огляду на сказане, поняття «правовий суверенітет» можна визначити як право народу встановлювати, скасовувати чи змінювати норми права безпосередньо шляхом референдуму або ініціювати їх встановлення, скасування чи зміну законодавчим та іншими уповноваженими органами, а також визначати зміст принципів права відповідно до національної правової традиції, потреб і інтересів суспільства, принципів і норм міжнародного права та міжнародних стандартів з прав і свобод людини.

Важливими питаннями змісту правового суверенітету є питання меж верховної влади народу, які, на нашу думку, охоплюються поняттями «номос права» і «сфера особистого імунітету». Актуальною є також проблема адекватного закріплення у нормах конституції права народу на повстання проти тиранії, права народу на вбивство тирана та деякі інші проблеми, зупинитися на яких не дозволяє обсяг статті.

Зміст норм вітчизняного і зарубіжних конституційних актів дозволяють дійти висновку, що обсяг поняття «народний суверенітет» охоплює такі складові: державний суверенітет, економічний суверенітет, політичний суверенітет, правовий суверенітет. Зміст цих складових, а також проблема їх співвідношення вимагають подальших спеціальних досліджень у межах дисертаційних та монографічних праць. Відкритою також залишається проблема закріплення ефективних конституційних гарантій реалізації принципу народного суверенітету.

Таким чином, народний суверенітет, не претендуючи на всеохоплююче визначення, можна визначити як нічим і ніким не обмежене верховенство народу як джерела і носія влади, його повновладдя і право вирішувати свою долю, безпосередньо або через представницькі органи; брати участь у формуванні напрямів політики власної держави, її органів та контролювати їх діяльність; встановлювати норми права шляхом референдуму або ініціювати їх встановлення шляхом законодавчої ініціативи; володіти соціально-економічними та політичними засобами, які всебічно й послідовно забезпечують реальну участь усіх громадян в управлінні справами суспільства й держави. Народний суверенітет є неподільним, незалежним, самостійним

і невідчужуваним і повинен розглядатися як ціннісно-правова засада інтеграційних процесів в Україні.

Список використаних джерел

1. *Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення* : моногр. / за ред. О. О. Ашуркова ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Донецьк : Юго-Восток, 2012. — 406 с.
2. *Картунов О. В.* Національний суверенітет / О. В. Картунов // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К. : Довіра ; Генеза, 1996.
3. *Куян І. А.* Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект : моногр. / І. А. Куян. — К. : Академія, 2013. — 560 с.
4. *Людвік В. Д.* Принцип народного суверенітету в історії політико-правової думки, теорії права та політичній практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В. Д. Людвік ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. — Х., 2009. — 20 с.
5. *Ориу М.* Основы публичного права / М. Ориу ; пер. с фр. ; под ред. Е. Пашуканиса и Н. Челяповой. — М. : Издательство Коммунистической академии, 1929. — 760 с.
6. *Палиенко Н. И.* Новая доктрина народного суверенитета во французском государственном управлении / Н. И. Палиенко // Журнал Министерства Юстиции. — 1913. — № 1. — С. 140—183; № 2. — С. 93—124.
7. *Палиенко Н. И.* Суверенитет. Историческое развитие идеи суверенитета и ее правовое значение / Н. И. Палиенко. — Ярославль : Тип. Губерн. Правления, 1903. — 567 с.
8. *Правові аспекти розвитку сучасних політичних систем: досвід та перспективи* : моногр. / О. В. Скрипнюк, Г. О. Василевич, Н. М. Пархоменко та ін. ; передм. Ю. С. Шемшученка та Г. О. Василевича. — К. : Юридична думка, 2013. — 290 с.
9. *Римаренко Ю. І.* Суверенітет // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко та ін. — К. : Ін Юре, 2003. — Т. 1. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. — 1232 с.
10. *Скрипнюк О. В.* Державний суверенітет: генеза доктрини та визначення поняття / О. В. Скрипнюк // Публічне право. — 2013. — № 2 (10). — С. 6 — 12; № 3 — С. 6—13.
11. *Проблема обмеження державного суверенітету в умовах інтеграції України до ЄС.* Аналітична записка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/376/>.

Музыка І. В. Принцип народного суверенітету як ціннісно-правова засада інтеграційних процесів в Україні

Здійснено спробу осмислення принципу народного суверенітету як ціннісно-правової засади інтеграційних процесів в Україні. Автор пропонує включити до обсягу поняття «народний суверенітет» такі складові: національний суверенітет, державний суверенітет, політичний суверенітет, економічний суверенітет, правовий суверенітет. Докладне теоретичне дослідження обсягу і змісту цього поняття та його адекватне закріплення у нормах конституційного права нададуть можливість створити ефективний механізм реалізації принципу народного суверенітету.

Ключові слова: інтеграційні процеси в Україні, обсяг і зміст поняття народний суверенітет, національний суверенітет, державний суверенітет, політичний суверенітет, економічний суверенітет, правовий суверенітет, принцип народного суверенітету.

Музыка И. В. Принцип народного суверенитета как ценностно-правовая основа интеграционных процессов в Украине

Предпринята попытка осмысления принципа народного суверенитета как ценностно-правовой основы интеграционных процессов в Украине. Автор предлагает включить в объем понятия «народный суверенитет» следующие составляющие: национальный суверенитет, государственный суверенитет, политический суверенитет, экономический суверенитет, правовой суверенитет. Подробное теоретическое исследование объема и содержания этого понятия и его адекватное закрепление в нормах конституционного права предоставит возможность создать эффективный механизм реализации принципа народного суверенитета.

Ключевые слова: интеграционные процессы в Украине, объем и содержание понятия народный суверенитет, национальный суверенитет, государственный суверенитет, политический суверенитет, экономический суверенитет, правовой суверенитет, принцип народного суверенитета.

Muzyka I. The principle of popular sovereignty as value-legal bases of integration processes in Ukraine

An attempt understanding of the scope and content of the concept of «people's sovereignty». The author proposed to include the scope to the concept of «people's sovereignty» following components: national sovereignty, state sovereignty, political sovereignty, economic sovereignty, legal sovereignty. A detailed theoretical study of the scope and content of the concept and its consolidation in adequate norms of constitutional law will make it possible to create an effective mechanism for the implementation of the principle of popular sovereignty as one of the fundamental principles of law.

The term «legal sovereignty» can be defined as the right of people to establish, abolish or change the law directly by referendum or initiate the establishment, abolition or modification of legislative and other competent authorities and to determine the content of the principles of law in accordance with national legal traditions, needs and interests of society principles and norms of international law and international standards of human rights and freedoms.

The term «political sovereignty» — this election power, which is the exclusive right of the people through elections directly or through their representatives form public authorities and governments to monitor the activities of these authorities and some officials and participate in shaping the foreign and domestic policy of their own country.

Popular sovereignty is indivisible, independent, autonomous and inalienable and should be considered as value-legal bases of integration processes in Ukraine.

Key words: scope and content of people's sovereignty, national sovereignty, political sovereignty, economic sovereignty, legal sovereignty.

УДК 340.1

*Ганна Вячеславівна Наставна,
аспірантка кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ІНТЕГРАТИВНЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ: СПРОБА ІНТЕГРАЦІЇ ІСНУЮЧОГО ЧИ САМОСТІЙНИЙ НАУКОВИЙ НАПРЯМ

Однією з фундаментальних проблем юридичної науки є обґрунтування сучасного розуміння права. Наступність наукової діяльності передбачає необхідність формування нових ідей на основі вже існуючих апробованих практикою положень. Не виняток і праворозуміння, адже напрацювання різноманітних поглядів певною мірою сприятиме з'ясуванню складних проблем сутності і природи права, вдосконаленню уявлень про право на категоріальному рівні.

Серед конструктивних напрямів, що забезпечують поглиблення і розвиток загального поняття права під кутом зору нових філософських, загальнонаукових ідей, досягнень правової думки є сучасне праворозуміння, актуальність якого зростає в умовах правового забезпечення інтеграції новітніх суспільних процесів.

Актуальність дослідження теоретичних засад праворозуміння зумовлена передусім процесами демократизації суспільства, тенденцією до ідеологічного плюралізму, постнекласичною науковою парадигмою. З урахуванням означених особливостей сучасного розвитку правової науки, а також необхідності пошуку внутрішньо несуперечливої концепції праворозуміння, яка б об'єднувала існуючі класичні типи праворозуміння, тим самим досягаючи уявлень щодо істинної сутності права, особливої актуальності набуває обґрунтування інтегративного праворозуміння, покликано створити унікальне поле для наукового діалогу, в якому долається жорстка конфліктність